

Лидија ТОМИЋ*

САТИРА ПЕТРА КОЧИЋА: ИСКУШЕЊЕ (ПОСТ)МОДЕРНОГ ЧИТАЊА

Апстракт: Писац Петар Кочић је у приповијеткама „Јазавац пред судом” и „Суданија” иновирао жанр сатире у српској књижевности. Поступцима ироније, комике и пародије сјединио је трагично и комично у најоштријој критици аустроугарске власти у Босни.

Историјски контекст друштвених и социјалних тема синхронизује сатирични дискурс у визији људске патње и бола.

Кључне ријечи: *Сатира, лирски реализам, иронија, хумор, пародија, ирошеска, сценска игра, модерна књижевност*

Сатира у књижевном дјелу Петра Кочића је на посебан начин полемички усмјерена према друштвеним и социјалним темама свог времена. Она дијалогизује историјски статус Босанске крајине и живот српског сељака под туђинском влашћу. Тим начином Петар Кочић сатирички артикулише егзистенцијалне теме.

О особинама живота у Босни Кочић је писао у чланцима „Шумско сервитутно право”, „Критика аустројске управе у Босни”, „Чиновничко питање”, „Аграрна политика босанске владе”, „Аграрно питање”. У својим приповијеткама он је наративно, приповиједањем, уобличио хуморно-иронични и сатирични свијет институционалног и људског зла.

Кочићев начин приповиједања унио је у традицију лирског реализма говор чула и унутрашњу перспективу ликова, због чега се искушење (пост)модерног читања Кочићевих прича заснива на мишљењу да је овај писац третирао актуелне политичке теме и да их је, књижевним средствима, визуализовао и поетски вредновао.

Кочићев сатирични начин приповиједања деконструира тему власти. Особине политичког живота у Кочићевој сатири проширују гра-

* Редовни професор на Филозофском факултету, Никшић

нице књижевности. Оне се у Кочићевој сатири својеврсна „текстуална пракса”, израз Кочићевог аутентичног начина приповиједања. Кочићева сатира је својеврсна *ars combinatoria* сатиричних, хуморних инвектива, којима се обесправљени статус српског сељака симболички поставља у средиште наратије и сценске игре.

Најкарактеристичнији тип Кочићеве сатире огледа се у симболизацији „јазавца” „суда” и „суданије”. Код Кочића је „збивање у језику” најдоминантније својство сатире. Темом туђинске експлоатације, Кочић реконструираше и разобличава особине аустроугарске „окупације” у Босни и, изнад свега, тему поробљености народа, посебно српског „тежака” под туђинском влашћу.

Кочићеви мотиви „земље, људи и језика” означили су, како је писао Иво Андрић, и лични, и књижевни живот овог писца. Андрић каже да је „...овде, као ретко код којег писца, потпуно јединство између човека и дела, с једне стране, и човека и средине из које је потекао, с друге стране” (Андрић 1984: 148). Другим ријечима, мотивисаност сатиричног начина приповиједања заснована је на модерничкој побуни и непристајању аутора на окупацију и сиромаштво. Кочић приповиједа снагом „небојазних и јогунастих људи”, с херојском традицијом Крајишника који својим дјелом „крајини”, тј. умјетничким средствима „брани” и афирмише однос слободе, права и правде у Босни.

Вриједност Кочићеве сатире огледа се у Кочићевом сликању Босанске крајине и духа њених људи и нарави. Индивидуалност и аутентичност Кочићевог сатиричног начина приповиједања је толика да и оно што је особина регионално одређеног простора излази из свог оквира. Захваљујући сатиричном начину приповиједања, тема зла није „затворена” у Кочићевој причи. Она се симболички отвара у знаковности угрожене егзистенције, људске патње и страдања. Иво Андрић с правом каже да је Кочић изразито модеран писац и због тога што је „први од свог рода који је изишао или, боље речено, који је изведен из уског родовског круга у широки, сложени и противречностима подељени свет савременог европског живота” (Андрић 1984: 152). Он је модеран и зато што епску ширину слике свијета сатирички синтетизује ироничним и гротескним начином приповиједања.

Писац модерне прозе трага за искуством живота, за одговорима на питања смисла постојања. Кочић концентрише приповиједање око догађаја и ликова из народа који има „особито развијен дар за сатиру која лако прелази у сарказам и негацију” (Андрић 1984: 155). Оштрина његове сатире („бич за тиране”), као и иронија, сматра Андрић, „толико (је) кра-

јишка и народна да понекад излази из књижевних граница и, далеко од праве мере и доброг укуса” (Андрић: 155). Међутим, из ове карактеризације намеће се и другачија мисао, а тиче се идеје да Кочићева иронија тежи поетској објективизацији, и непосредној реализацији, по којој „иронија не жели да се у њу поверује, него жели да буде схваћена, тј. „протумачена” (Јанкелевич 1989: 60). То значи да Кочићев сатирични начин приповиједања потврђује његову мисао о предмету који књижевно третира. У иронијској перспективи сатиричног погледа на свијет, Кочићев начин приповиједања „нас наводи да поверујемо да је истинито не оно што каже, него оно што мисли” (Јанкелевич 1989: 60). А то казује текст и постмодерни дијалог стварности и идеје стварности у Кочићевој визији „босанског вилајета”, друштвене, националне и социјалне димензије страдања. Сатирични начин приповиједања нуди перспективу сувременог доба, али се њом остварује рефлексивна која полази од живота у Босни и афирмише народну мудрост у искуству приповиједања.

У кратким Кочићевим цртицама, какве су „Молитва”, „Тежак”, „Кмети”, „Слобода” ситуиране су теме „тавновања” и „жалобитне пјесме”. Оне су детерминисане злом „царевине”, „окупације” и „црне суданије” или средиштима тежачке обесправљености, „заборављености и забачености”. Кочић познаје народни живот, биће босанских врлети, с планинама, маглама и мећавама, с јауцима и чулно појачаним страстима. Кочић види декомпоновани свијет јунака, ситуиран између свијести о традицији и наметнуте обесправљености. Због тога Кочићева сатира садржи поетски широк простор „душе” који се распростире „не само у Босни и Херцеговини него у целом српском народу, па и преко тих граница” (Андрић 1984: 160). Сатира, захваљујући том духу, као и сатиричном виду Кочићеве књижевне побуне, преобраћа тему потчињености у „тотални статус” политичких и историјских тема. Интересантно је да Кочићева сатира доноси књижевно аутентичан тип јунака и да га, управо, сатирични начин приповиједања универсализује у теми отпора.

Сатирични начин приповиједања подразумева и карактеристику да „књиге увек говоре о другим књигама и свака прича казује причу која је већ казивана”. Иако приповијетке Петра Кочића говоре о једном времену, историјске прилике у њима „укључују и изазивају” конкретно и универзално Кочићевог текста.

Најдоминантнији симбол Кочићеве сатире је сценски постављен лик „јазавца пред судом”. Он се јавља у приповијети „Туба”, објављеној у *Новој искри*, 1901, бр. 2, 3, 4, потом, у приповијети *Јазавац њед судом*, написаној 1903. у Бечу, а објављеној касније, у збирци приповиједака. Давид

у причи „Губа” казује да ће судити јазавца и тај мотив ће се доминантно развити тек у приповиједи с издвојеним именом у наслову и у предмету приповиједања. Измијештање Давида Штрпца из једне приповиједне структуре у другу, као и преображај самог суђења у његову импровизацију, значило је усложњавање алегорија у дијалозима који су повезани с гестовима и гримасама снижавања Земаљске владе, царске „науке” и њених закона.

Имајући у виду теоријску литературу о сатири и њеним литерарним распонима, полазимо од става Владимира Пропа, који „види сатиру као исмевање”. Давидово дивљење и захвалност царској „велевлажности”, а не важности, говори о томе да се политичка раван озбиљних тема пребацује на план комичног, а комично на план трагичног („Боже мој, боже, чудне лепоте у нашег цара! Боже мој, боже, али ви усрећисте нашу земљу, свијет се лијепо умртвио...”, Кочић 1961: 177). Мотив јазавца у Кочићевој сатири поставља питање референце и њеног представљања. Статусу животиње дат је значај велике штеточине која Давида Штрпца и његов народ ставља у подјармљен статус. Кочић управо тај сукоб сатирички продубљује. Несразмјер између симбола „велике силе” и „неуког” Давида Штрпца ствара каламбур из којег се види моћ народа који говори. Зато му судија и каже: „Ти си, Давиде, и будала, и ниси будала”, што у гротесци и хуморној изразитости алегорије доказује да је Кочићева мисао усмјерена на хуморну инверзију негативних својства царевине која уништава све што Давид има, од њиве до породице.

Давид Штрбац је лик реалистичке прозе, с карактеристичном индивидуалношћу лакрдијаша који луцидно жигоше друштвене појаве. Давид је лик с маском резонера, јунака који „мијења глас” и има особине хумористе и комичара. Карактеристичним говором, он проблематизује тему „укопације” и својим комичним обртима градира начине како му је „славни суд много добра учинио”, како га је „од многе биједе и невоље ослободио”. Иронична афирмације негативних појава („Вала им ће чули и не чули”) појачава пародијску раван приповиједања, при чему се она, из перспективе постмодерног читања, разумије и као његова „противкњига”, с критиком друштвене збиље, страних и домаћих „газда”, супротстављених интересима народа. Давид и говори у име народа (“... У мени има милијун срца и милијун језика, ја сам данас пред овим судом плакао испред милијун душа”), и из перспективе угрожене егзистенције.

Гротескност Кочићеве сатире заснива се на деформности Давидовог физичког изгледа, на сценичности јунака који тужи јазавца. Суђење јазавцу остварује књижевну параболу насиља у антејском и историјском

оквиру. Негативно поређење јазавца и државе изазива смијех, а он, како је говорио Аристотел, долази из особина ружног („Смешни су недостаци, али само они чије нас присуство и њихов изглед не вређају и не љуте, а исто тако не изазивају жалост и саосећање”). Смијех који изазива Давид Штрбац је, уз то, национално и социјално обојен и самим тим родољубивим осјећањима везан за трагични вид историјског искуства.

Иво Андрић у есеју *Земља, људи и језик код Пејра Кочића* примјеђује да су „историја, традиција, фолклор и народна песма и прича пуни трагова ... глади за земљом” (Андрић: 144). Заиста, Кочић полази од сељачке везаности за земљу и средину из које долази. Хуморно и сатирично приповиједање говори о томе да се теме терора и насиља из трагичног трансформишу у гротескно, односно, деформно. Давид Штрбац губи све не зато што је крив, већ због тога што му туђа „правда” узима све. Предмет сатире, тако, шири спектар друштвених појава над којима се надвија Давидова патња због земље која није „ни Давидова, ни царска, ни спа иска”. Тим начином, Кочић се надмоћно „игра” с темом угњетавања, с особинама „премилостиве владе” и „славног суда”. Поступком хуморног онеобичавања, Давид Штрбац се „захваљује царевини... што су га од свега ослободили и, што но веле, ко прст оголили” (Кочић: 196). У овом исказу сатира је потпуна не зато што је резултат те слике поразан, већ зато што је пораз у сјенци начина на који Давид Штрбац о томе говори. Његова моћ је пропорционална ироничном дејству комичних инверзија, коментара, хуморних закључака, луцидних запажања. Облицима народног говора наглашена је историјска прошлост и биће српског народа, као и његова егзистенцијална патња („О, зар ћораво наша Земљана влада, год јој њезин... Зато нами, грдна рано, све ћораво иде у овој земљи”, Кочић: 198).

Карактеризација Давида Штрпца полази од типичних особина горштачког менталитета, од „урођених особина” „друштвене групе”, којој Давид припада. И аутор је „човек свог краја и свог рода”. Давид Штрбац је „отпоран, поносан, својеглав”, нарочито „подсмешљив”, убојит с лапидарном луцидношћу народне мудрости.

Кочићеву сатиру посматрамо и у контексту постмодернистичке отворености приповједачког искуства, у активности коју сатира остварује у свом дејству. Кочић показује да се пародија, како говори Владимир Проп, „гради на индивидуалним карактеристикама, не на преувеличавању”. То значи да се текст о Давиду Штрпцу чита из митског архетипа и „главе цијела народа”. Кочићева мисао о томе умјетнички реализује тему апсурда који поентира оно о чему се говори говори. Док Давид Штрбац

„захваљује” царској влади, његова жена „пишти” и „јауче” због трагичне истине о којој говори. Оно што надјачава сатиричну раван приповиједања је хумору, односно, смјеховна деконструкција самог угњетавања.

Сатира разобличава „право” туђина да експлоатише, због чега се приповијетка *Јазавац њед судом* чита и као комедија забуне, али и као драма духом снажног јунака. Михаил Бахтин говори о „негативном смеху сатире”, и он је овдје у функцији „кривог огледала” које истиче и наглашава трагику сељака и друштвене збиље. Дисперзија сатирично обликованог свијета сагласна је комици изговорених ријечи и ситуација, као и парадоксима „наивног” Давида говора и озбиљних политичких тема.

Приповијетка *Јазавац њед судом* чита се и као поетски документ, идеолошки одређен потребом аутора да одговори на искушења савременог доба. Из те перспективе, прича о Давиду Штрпцу нуди реалистичку слику бића и времена, створену сатиричним начином приповиједања који превазилази историјско искуство и постиже умјетничку свеобухватност естетски лијепог.

Сатира у приповиједи „Суданија” реализује инстанцу „поетичког приповједача” у теми суђења и измијештању суднице у затворску ћелију. Промјена мјеста радње и издвајање ликова из „своје” у простор друге врсте очуђава предмет приповиједања. Смијешно, казује Владимир Проп и настаје из „особитости или необичности која издваја човека из његове средине” (Проп 1984: 54), што у овом случају остварује један од услова сатиричног приповиједања. Комично постоји у ироничном називу „суданија”, јер се у пежоративном значењу ове ријечи налази „исмевање”, како Проп именује услов за сатиру.

Критичка инстанца Кочићеве сатире тиче се представљања друштвене збиље. Перспектива „другог угла” у „исмевању професије” у функцији је сатиричног начина приповиједања. „Соба бр. 26” концентрише избрани простор комичног преувеличавања. Затворска ћелија синтетизује „унутрашњу слабост оног што се пародира” (Проп: 77) и Кочић, инверзијом суднице и затвора, као и саме теме, остварује комични ефекат. У приповиједи се и каже: „Тешко је и нами, али се отимамо и бранимо шалом и егленом” (Кочић: 292). „Шала и еглен” су синоними за три средства сатиричног начина приповиједања, за карикатуру, хиперболу и гротеску.

Карикатура се остварује у карактеризацији ликова, од физичких особина до начина како јунаци говоре. Оптуженик Ђико, „право Ђиро Трубајић, звани Куљић, пристар човјечуљак, блијед и испијен, шиљаста нос и свијетлих очију” (Кочић: 293) зна да није у „правом суду”, и та психолошка инстанца одговара увјерљивости игре. А она је у функцији оног

што сатира „напада” – разлоге због којих је Ђиро Трубајић оптужен. Карикатура „савјетника”, председника, бранитеља, ликова из народа, тиче се поређења које наглашава необичне особине јунака. Импровизација суђења („Почеше се бајаги из разних канцеларија скупљати и достојанствено улазити у судницу као прави суци.” Кочић: 294) заснива се на подјели улога, од савјетника (“... озбиљан, намргођен, мало погнут, гледа преда се и носи голем дењак списка”), браниоца (“... бранитељ, младо момче Кнежопољче жива погледа”), судца, „председника расправе” и народа. Тужилац се именује по припадности институцији – „државни”, а његов наступ према инстанци коју представља („Тај разбојнички поглед збуну оптуженика, и он упола скоро озбиљно викну: Што ме тако страшно гледаш, ако бога јединог знаш!? Ако ме тако буде гледо онај *йрави*, од мене нема ништа... ја сам већ сад печен и варен”, Кочић: 296).

Поступак карикирања и „претварања” озбиљног у смијешно креће се од индивидуалних особина ликова до хиперболичних токова „суданије”. Владимир Проп каже да се „у карикатури преувеличава појединачно, у хиперболи – целина” (Проп: 99), што значи да се сатирична хиперболизација тиче разумијевања садржаја и њене суштине. Суданија иронизује статус јунака у трагикомичној извјесности ликова, с маскама „тужилаца” и судија, оптуженика и бранилаца („Упорабом палиграпа 111, тоћка а, тоћка б, тоћка ц, тоћка е, прилажем на славна царска суданија да се, осим палиграпа крађе, Ђико, право Ђико Трубајић, звани Кул-јић суди и осуди ко један, на премјер, дунтовник и рушител Устрије, пошто али добрано ту нами познато јест ко јест и што јест Давид Штрбац и пошто ова високоиста особа али јест опасна по монархију и Устрију, које молим да се осуди на вјешала”, Кочић: 312). Језичка игра хиперболично наглашава гротеску која „прелази границе реалности и залази у област фантастике”, Проп: 81). Тим начином, Кочићева сатира се „приближава страшном” („Сербин, то не добро! – дочека први судца и намршти се.” Кочић: 316).

Кочићева сатира је, стога, семантички отворена, надасве директна и болна. Она наглашава апсурд који каже да је тема зла, с мотивима „Устрије” „затвора”, „тамнице”, „Црне куће”, блиска „грубој, веселој и циничној иронији” (Јанкелович: 100) којом се теме ропства, слободе и друштвених права потврђују животом који приповједач умјетнички вреднује.

Кочић је, стога, модеран писац, његова сатира је естетски универзална, као и приповиједна рефлексивна која отвара перспективу социјалних и друштвених тема савременог доба.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Петар Кочић, *Сабрана дела*, I, Просвета, Београд, 1961.
- [2] Владимир Јанкелевич, *Иронија*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1989.
- [3] Владимир Проп, *Проблеми комике и смеха*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1984.
- [4] Иво Андрић, „Земља, људи и језик код Петра Кочића”, у: *Умешник и његово дело*, *Сабрана дела Иве Андрића*, Сарајево, 1984.

Lidija TOMIĆ

PETAR KOČIĆ'S SATIRE: TEMPTATION OF (POST)MODERN READING

Summary

The study “Petar Kočić’s Satire: Temptation of (Post)modern Reading” analyses Kočić’s historical period and poetic transposition of historical and social themes in the short stories “Jazavac pred sudom” and “Sudanija”. Realistic motivation in the narrative of Serbian peasants under Austro-Hungarian governance develops into Kočić’s poetic universe by satirical narratives and symbols of evil – the badger, the Austrian court and the trial.

Dramatic dispersion of the stage game has enabled the author to form inversely satirical subjects of justice and rights or lack of rights with Serbian people into comical and tragic, then to disclose the theme of guilt in two ways – by verbal and situational comical, which later on appears to be the lowering and grotesque overturns of the sublime and the miserable in terms of country, language and gender on the grounds of their disfranchised essence.

Bearing in mind that Petar Kočić was a political figure, that his critical articles expressed his attitude towards existential problemacy, the study shows that Kočić’s satire corresponds with historical perspectives, and, of course, with the reflection of his satire that contains critical evaluation of reality. Satirical reality in Kočić’s study concerns the issues that the author, by his means of narrating – allegory, humor, parody and grotesque, makes it universal and actual in present times.